

MOLNÁR IMRE

A mi cigányaink

Nézem a falunk fölé magasodó Pólya-hegyen az egykori cigány péro helyén látszó fekete foltot és falunk egykori cigány prímása, Béla jut eszembe. Ma is szemem előtt van, amint egy nyári vasárnap délután a mindig eső- és füstszagot árasztó ruhában Béla és bandája benyomakodik verandaajtónkon, hogy nekünk, s legelsőbbben is a ház gazdájának, azaz édesapánknak jó ebédhez szóló nótát húzzon. Amint Béla az ajtón belépett, köszönés helyett vonójával már bele is csapott a húrokba. A többiek, abban a sorrendben, ahogy utána jöttek, lassan, egymás után zárkóztak fel a zenében Béla mögé, s úgy folytatták a szépen szóló hallgatót, olyan összpontosított figyelemmel, mintha éppenséggel ezen múltott volna a világ sorsa kerekének jobbra fordulása. Az első nóta után Béla, bal kezével nyakon fogta hegedűjét, vonóját, jobb kezével pedig megemelte a kalapját, illő módon meghajolt, majd beköszönt a belső szobába, ahol a családjunk épp az ebéd vége felé járt. Szép jó étvágyat, csendes vasárnapot, békességet, boldogságot kívánt, majd a szeme sarkából már intett is a klarinétosnak, kezdheti a második nóta felvezetését, aminek rendszerint valami jóféle talpalálaló csárdásnak kellett lennie. Amikor ennek is a végére értek, apám már ott állt borosüveggel, pohárral a kezében mellettük, s megköszönve a szép nótát („jól van, gyerekek, látom, még nem felejtettek el muzsikálni”), körbekínálta a poharat, amit a banda minden tagja egymás után tisztességgel ki is ürített. Apám ezalatt kezet fogott mindegyikükkel, majd egy papírpénz bankót gyűrt Prímás Béla zakójának épp kéznél lévő zsebébe. Merthogy a banda minden tagja zakóban, fehér ingben, nyakkendőben járta végig a falut, karácsony, farsang, húsvét és a vendégség szent ünnepén, ha esett, ha fúj. Béla a Jóisten ezerszeres áldását kérve a „gazsdára” és a családjá minden tagjára megköszönte a kapott javakat, majd széles mosollyal apám felé fordult:

– Hát akkor, gazduram, melyik is lenne a nótája, amit elhúzzak?

– Tudod azt te jól, Béla, mondta apám, s egy halvány mosoly futott át az arcán.

Talán a legénykori cigányzene melletti mulatozása, a regrutaidő legénybúcsúztatója vagy akár saját lakodalmi multságának feledhetetlen pillanatai juthattak ilyenkor az eszébe. Mert ezekről az ünnepi alkalmakról soha nem hiányzott a cigány zenészek bandája. Ott voltak ők ezenkívül a gyermekszületés, a keresztelők, az eljegyzés, a fonók, a disznótor, a tollfosztás, sőt még a temetés szent pillanataiban is, hogy hangszereikkel, kutyahűséget sugárzó szemekkel osztozzanak a falubeliek örömteli és sorsfordító pilla-

nataiban, vagy ha kell, vigaszt nyújtsanak az itt lakók minden bújában, bánatában. Karácsonykor ők helyettesítették a paraszti gazdaságok felszámolásával a környékről eltűnedező pásztorokat, juhászokat. Helyettük is húzták, hogy „akizsjézus messzületett Betlehembe”. Farsangkor pedig a régi maskarások helyét átvéve brúgatták: „Hó, hó, farsang, itt van a farsang, aki nem ad szalonját, kifúrom a gerendát.” A feltámadás zászlós-körmenetes ünnepe után pedig egy-egy hozsannát, alleluját is becsempésztek a dallamok közé...

– Hát hogyan tudnám, Imrikém, fordította bizalmasra a hangot Béla, s közel hajolva apámhoz már húzta is a fülébe, hogy „Réten, réten, sej a földemesi réten...” Apám köszörülni kezdte a torkát, ami nála félreérthetetlenül az elérzékenyülés jele volt, s, hogy ezt valamiképp palástolja, már öntötte is az újabb környi pohár bort. Közben elkapva a nóta egy-egy ritmusát, a hegedűkből jövő dallamhoz hajlítva a hangját, halkan dúdolta a dalt, mert apám nem szerette a hangoskodást még a nótázásban sem. A banda tagjai az újabb pohár bort csak úgy, a zenét megszakítva, sietős mozdulattal hajtották a gallérjuk mögé, nehogy hiba essék az összesztimmelésben.

– Hogyan tudnám Imrikém – tért vissza a félbehagyott témához Béla, kissé kipirulva, a ritka csárdás befejeztével –, de arra gondoltam, hogy tán van valami újabb nótád, valami mostanra való is.

– Ugyan hol vannak a mostaniak a mi régi nótáinktól – legyintett erre apám.

– Sehol, Imrikém, sehol nincsenek – mondta Béla olyan szomorú hangon, mintha tudta volna, hogy a régi nóta és a nótázók fogytával az ő életének napjai is meg vannak immár számlálva. – Sehol nincsenek, üsse meg a fene ezt a világot, de azért ezt eljáccuk még neked, hogy... S már cincogták is, hogy „Isten véled, édes Piroskám...”

Az akkori modern táncdallamok eljátszását afféle reklámbetétként alkalmazta Béla. Bizonyítani szerette volna ugyanis, hogy haladva a korról ért ő a modern zenéhez, s arra is alkalmas, hogy a farsangi mulatságon, István-napi bálon az effélékből összerakott repertoárt is muzsikáljon zenekarával...

A falu legényei rendszeresen igénybe vették a Pólya-hegy oldalában a 19. század végén letelepülő cigány csoport szórakoztatásra is szakosodott szolgáltatását. Az első cigány család eredeti foglalkozása persze nem a muzsikálás, hanem a szegkovácsolás és patkolás pótolhatatlan mestersége volt. Erre, vagyis a kovácsmesterség művelésére hívták be az első cigány család tagjait a faluba az akkori gazdák, akiknek földművelő munkájukhoz szükség volt a kovácsoltvasból készült szerszámokra és egyéb rendűrangú fémeszközökre is. A családi névösszeírásnál így az első roma közösség tagjai a Kovács nevet kapták, amelyet így továbbadtak a gyorsan bővülő család minden későbbi tagja számára is. A kezdetben derekasan, a falusi gazdák nagy meglegedésére végzett szakmájában a cigány közösség azonban egyre nehezebb akadályokkal találta magát szembe. Az ipar fejlődés előrehaladtával az akkori meglehetősen kezdetleges felszerelés- és eszközkészletével egyre nehezebben tudta ellátni a falusi gazdatársadalom növekvő igényeit. Sem kellő tudása, sem elegendő befektethető pénze nem volt arra,

hogy modern termelési eszközöket szerezzen be, korszerűbb műhelyt működtessen. A végső dőfést a szakmának egy valódi iparoscsalád megjelenése adta, melynek tagjai korszerű műhelyt működtetve s a kovácsmesterség minden fortélyát ismerve immár gond nélkül el tudták látni a földművelő kisgazdaságok igényeit. Később egy ideig ugyan vályogvetéssel foglalkoztak, de mindkét szakmát kisodorta alóluk a fejlődés forgószele.

Az ekkor már több népes oldalággal rendelkező kolónia tagjai számára kapóra jött a zenész szakma, amelyet bár soha nem tanulták, mégis ősi ösztönrel tudták szinte azonnal művelni. Az innováció helyett így, mai szóval mondva, projektváltásra került sor. A szegkovácsolás az arra rátermett cigány férfiaknál átadta a helyét a muzsikálásnak. Az erre kevésbé alkalmas személyeknél pedig kereseti lehetőségként maradt az alkalmi segédmunka és a napszámosmunka felvállalása. A lassan állandó művészi, szórakoztató foglalkozássá váló muzsikálás így szinte folyamatosan jelen volt a falusiak életében. Cigányzene búcsúztatta a bevonuló regrutákat, fogadta az 1938-ban bemasírozó magyar honvédeket, de a cigányok bús, szomorú nótája vigasztalta a háború utáni deportálásra ítélt családok elkeseredését is.

Persze előfordult az is, hogy egy-egy jobb módú legény saját lakodalmára más faluból hozatott jobban, szebben szóló zenekart. Ez az esemény, mondani sem kell, nagy elkeseredést okozott a helybéli cigányzenekar tagjainak. Napokig nem jöttek be a faluba bánatukban, hacsak nem akadt valami újabb falujáró nagy ünnep vagy családi esemény, ahová beajánlkozhattak. Egy alkalommal megtörtént, hogy a zenei változottságot is előnyben részesítő legények egy közeli kisváros rezesbandáját fogadták fel táncmulatságra. A cigányok kintről, a kultúrház ablakán keresztül kísérték figyelemmel a leküzdhetetlen konkurenciának tűnő, aranyozott szegélyezésű egyenruhában játszó zenekar tagjait. A legények észrevéve az ablak alatt nyakukat nyújtogató cigányokat, az ugratás kedvéért kajánul megkérdezték tőlük:

– Na, gyerekek, mikor fogtok ti úgy muzsikálni, mint ezek odabenn?

Béla, igazságtalannak érezve már a kérdés feltevését is, nem szólt semmit. Zsebre dugott kézzel csupán a vállán rándított egyet. Végül Klanétos Gyula találta meg a szorult helyzetből való kivezető utat.

– Ezeknek sokkal könnyebb dóguk van ám a muzsikálással, mint nekünk – mondta.

– Már mér lenne könnyebb a dóguk, te more, ők is ugyanolyan zenészek, mint ti vagytok, vagy nem? – hangzott a kötekedő válasz.

– Mán hogy lennének ugyanolyanok, hisz ezek papírokból játszanak – mutatott Gyula a fúvószenészek előtt álló kottaállványokra. – De nekünk, haverkám, nincsenek papírjaink, nekünk egész éjjel észnélkül kell játszani. Mégis kibírjuk!

– A bijon úgy van! – helyeselték a többiek is, ám a legények harsány kacaját hallva lassan eloldalogtak a helyszínről. Ettől kezdve a legények között szállóigévé vált az „ész nélküli játék” Klanétos Gyula által feltalált mondása.

Az efféle kitérőkön kívül azonban a cigányoknak rendszeres mellékjövedelmet biztosítottak a falusi alkalmi fellépések, megbízatások. Így volt ez egészen addig, míg a

hatvanas évek végétől kezdve a falunkban is meg nem jelentek a gitáros zenekarok. Az általuk játszott, erősítőre szerelt bőmbőlő zenével szembeni versenyben már végképp alulmaradtak a mi cigányaink. Ettől kezdve legfeljebb egy-egy iskolai farsangi bálra kaptak meghívást, a házaláson kívül ugyanis nem maradt számukra más játéktér.

Az apám kedvéért előadott utolsó szám után a banda tagjai már húzták is be maguk mögött a verandaajtót, s libasorban, szinte egymás nyomdokába lépkedve mentek tovább a házak előtti gyalogúton a következő szomszédig. Elöl mindig a Prímás Béla lépkedett, őt követte Klanétos Gyula, akinek mindkét oldalon oly dagadt volt a képe, mintha megállás nélkül fújná hóna alá csapott kedvenc hangszerét, a klarinétot. Nyomában a mindig mosolytalan Savanyó Józso, a kontrás következett. Vézna emberke volt. Bár a faluban azt tartották róla, hogy „tidőbeteg”, szája sarkából sosem hiányzott a félig elszívott cigaretta. Őt Jónás Flóris bátya követte, aki mind közül a legúriemberibb cigány volt. Modora a legfényesebb pesti szalonokban is helytálló lett volna. Ötönnye ugyan hagyott némi kívánnivalót maga után, amennyiben általában magán viselte valamely legutóbbi sárba zuppanás foltos emlékét is. A falu körbejárása után jámbor muzsikusainkkal ugyanis nemegyszer megesett az ilyesféle baleset, ám ezzel sem ők, sem más nem sokat törődött. Jónást a vékonydongájú Cimbalmos Pali követte, aki ilyen falujárás során cimbalom helyett csupán egy ütött-kopott gitárral kísérte a zenekart. Pengető helyett azonban leginkább a farzsebéből előhúzott fogantyús fésűvel gyepálta a gitár húrjait. A sort végül Bögös Misa zárta, aki, mivel gyomorhajos volt, a bort nem ihatta, csak a pálinkát. Misa bátya is talpig úriemberként kísérte a kompániát, s ő volt az, aki a legtovább megőrizte józanságát a bandából. Erre már csak tekintélye miatt is nagy szüksége volt, hisz ő volt a cigányság vajdája a faluban. Őerte üzentek, ha itt-ott bajba, veszekedésbe, netán verekedésbe keveredtek egymással a nálunk lakó cigány családok tagjai. Márpedig az ilyesmi bizony gyakran megesett. A vajda szavára, parancsára, azonban mindannyian hallgattak, hisz személyét demokratikus módon a cigányok választották ki maguk közül. Viselkedésükért, erkölcsükért és tetteikért így egy személyben a vajda viselte a felelősséget a faluközösség felé is. Egyben ő volt a bíró is, akinek ítéleteit, tekintélyét a nemegyszer kialakult egyet nem értésből fakadó komolyabb perpatvarok idején a kihívott rendőrség fellépése is jelentősen megtámogatta.

Cigányaink életében új fejezetet jelentett a magángazda világ felszámolása és azt követő kényszer-szövetkezetesítés korszaka. A korszak kezdete jelentős mértékű elszegényedést hozott magával a falusiak életében. A módosabb gazdák családjainak magyarországi kitelepítése és a kuláküldözés miatt jelentősen megcsappant a község helyben maradó és dolgozó lakossága is. A férfilakosság nagyobb része távoli szlovák városokban dolgozó ingázómunkássá vált. A kényszer-szövetkezetesítéssel létrejött termelőszövetkezetben munkaerőhiány lépett fel, így a munka nélkül maradt cigány lakosság többsége is a helyi mezőgazdasági üzemből kapott egyszer-egyszer alkalmi munkát. Mindez az életszínvonaluk csökkenésével, s ahogy ez ilyenkor lenni szokás, erkölcsi hanyatlással járt együtt számukra. A szövetkezetből kapott csekélyke fizetés nagyobb részét többségük

egy-két nap leforgása alatt a helyi kocsmában vagy valamelyik szőlősgazda borkimérésében hagyta. Ilyenkor aztán volt nagy dínomdánom. A falu fölé emelkedő Pólya-hegy oldalában gyújtott tábortűz lángjai hajnalhasadtig láthatóak voltak. Tánc, ének és zeneszó hangjai keveredtek a romani nyelven felhangzó vidám kurjantásokkal. A két mulatozás közti szünet addig tartott, amíg zenélésből, alkalmi munkából újabb bevételre nem sikerült szert tennie a kolónia férfi tagjainak.

Nagy lakomát csaptak akkor is, ha valamely falusi gazda megbetegedett, vagy kiöregedett állatát ingyenesen megkapta kolónia. Ezt mindig együtt sütötték meg és fogyasztották el. A férfiak vállra fektetett rudakon szállították a helyszínre a jószágot, s ők vágják el késsel a nyakát, majd innét kezdve az asszonyokra bízta a lakoma elkészítését. Gyermekként egyszer szemtanúja voltam annak, miként nyúzta le bőrét egy juhnak két cigány asszony. Talán azért, mivel a férjüktől nem kaptak kést ehhez a munkához (mert az volt a törvény, hogy a késnek mindig a férfiembernél kell lennie), a nyúzás közel sem könnyű és egyszerű műveletét éles szegélyű kövel a kezükben végezték. Ezzel fejtették le az állat bőrét, sőt ezzel választották le az inakat és a faggyút is a húsról. Mindezt olyan szakszerű mozdulatokkal tették, mintha egyenesen a kőkorszakból masíroztak volna elő. Tátott szájjal figyeltem őket.

Az asszonyoknak kivételes pozíciójuk volt a cigány családokban. Nemcsak az ügyesbajos dolgokat intézték, de szinte azt mondhatni, hogy ők voltak a valódi családfenntartók is. Férjeiknek inkább afféle epizódszerep jutott a családi életben, akik ezért is túrték oly megadóan, ha feleségük éles nyelvvel pörölt velük. Mintha tartottak volna asszonyaiktól, foghíjról szóltak csak vissza nekik olykor egy-egy szót. A nők számos más ősi mesterséghez is értettek. Maguk vezették le a szüléseket, ismerték a füvek, fák titkait (gyermeküket csak ritkán vitték orvoshoz) és értették az állatok, a madarak nyelvét. Szinte mindegyikük vajákos asszony volt. Egyszer szemtanúja voltam annak is, amint egyikük valamilyen ismeretlen vadállat hangját utánozva meghátrálásra készítetett egy feléje támadó vad kutyát. Olyan hangokat adott ki, hogy rémületemben én is hazáig rohantam, amikor azt meghallottam. Az elmulatott pénz pótlására s a család fenntartása érdekében az asszonyok folyton hátukra akasztott nagy batyuval jártak-keltek a faluban. Pénzért, élelemért különböző házimunkák elvégzésére ajánlkoztak, s begyűjtötték a falusi portákon már kidobásra szánt ételmaradékokat, kopott ág- és ruhaneműt is.

Mióta a zenészi szakma elterjedt a cigány kolónia tagjai között, fizikai munkát a zenész férfiak a mindennapi elkerülhetetlen beszerzések (fa- és vízfordás) mellett nem szívesen vállaltak magukra. „Vigyázni kell az újjaimra, el ne rontsa azokat a munka”, mutatta fel nemegyszer cigarettavékony ujjait Flóris bátya, aki a banda másodhegedőse volt. Prímás Béla mellett, aki rendszeresen eljárt munkára s csak hétvégén tért haza a faluba, leginkább a már emlegetett Klanétos Gyula vállalkozott leggyakrabban állandó munkakeresésre közülük. Egyszer, a nyári aratás idején azt hallotta, „állásra” alkalmas embert keresnek a szalmakazlak megrakásához a szövetségben. No, ha állásról van szó, az nekem való munka, gondolta Klanétos Gyula, s máris jelentkezett az állásra.

Nem tudta, hogy ez esetben az „állás” nem azt jelenti, helyben kell állni, hanem azt, hogy a kazal központi pontján állva neki kell minden irányba továbbadnia az oda a felvonó (az elevátor) szalagjáról beömlő szalmát. Szegény Gyula, mivel a klarinéthoz szokott keze nemigen volt jártas a vasvilla forgatásában, rövid idő alatt szinte feje búbjáig be lett takarva a reá zúduló szalmával.

– Hát ti engem becsaptatok, emberek – csapta mérgében földhöz a cigarettaszünetben vasvilláját Gyula.

– Miért, mi a bajod Gyula? – kérdezték tőle nevetve kazalrakó társai.

– Azért, mert azt mondtátok állásba megyek, de ez nem állás, hanem egy rakás nyughatatlanság! – méltatlankodott elvörösödött fejével Gyula, aki amúgy köztisztviselőnek álló személynek számított a faluban. Mi sem bizonyítja ezt jobban annál, hogy miután otthagya a kazalrakáson kapott „állást”, a falu kanászának megüresedett posztja betöltésére is jelentkezett. A falu férfieimberei, bár több jelölt is akadt a munkára, a falu közepén megtartott nagy demokratikus alkudozás után mégis őt választották meg. Gyula, elfogadva a feltételeket, ragyogó arccal csapott bele a férfiak tenyerébe, s másnap reggel már egész családjával ő hajtotta makkoltatni a kondát.

Amennyiben munkáról volt szó, a cigányok közt a legkeresettebb személynek a tizenegy újjú Janó számított. A tizenegyedik ujjja a bal keze hüvelykujjából nőtt ki, s talán ezért, talán másért ő sohasem foglalkozott a zenéléssel. Gyermeckora óta fizikai munkát végzett, s ebben két ember helyett is képes volt helytállni. Pihenés nélkül, szinte gépiesen mozogva, órákon át tudott egyfolytában gyors mozdulatokkal, szótlanul dolgozni. Amikor a többiek rászóltak, megállt. Ha cigarettával kínálták, rágyújtott, s megengedte, hogy mi, bámészkodó gyermekek megtapogassuk felső karja kőkeményen duzzadó izmait. Hallgatag ember volt, csak akkor szólt egy-két szót, ha kérdezték. A kapott pénzt aztán ugyanolyan szótlanul elitta, mint amilyen keményen megdolgozott érte. Minden alkalommal szinte a földig itta magát, s feleségére támaszkodva, önkívületben tántorgott egész hazáig, a Pólya-hegy oldalában lévő vályogviskóig. A felesége is ugyanolyan szótlan volt, mint Janó. Míg más cigány asszony rendszeresen úgy szidta korhely életéért a férjét, mint a bokrot, ő sohasem panaszkodott. Koldulni szégyellett, hát éhezett, mert Janótól szinte sosem kapott pénzt semmire. Egy falubéli asszony egyszer megkérdezte tőle, más asszony már rég ott hagyta volna az ilyen embert, ő miért nem teszi? A nagy barna szemű kicsi asszony halkán csak annyit válaszolt: „Mert én nagyon szeretem az uramat.” Egyszer, télvíz idején, az asszony betegen feküdt otthon, s nem jött el Janóért a kocsmába, így az egyedül tántorgott hazafelé a kocsmazárás után, télvíz idején. Sötétben kellett felkapaszkodnia a hegyre, de útközben a lába megcsúszott a havon, s ő belefordult egy vízmosásba, ahonnét sehogy sem tudott kikecmeregni. Az erőlködés közben elaludt. Reggelre a hegyről lefelé jövő cigányok ott találtak rá az árok mélyén fekvő. A jeges víz keresztülfolyt a derekán. Eszméletlen állapotban vitték haza. Két nap múlva magához tért, elmúlt a láza, felkelt, s szótlanul indult dolgozni tovább.

Egy nap a kommunista vezetésű falutanács azt találta ki, hogy a szocialista fejlődés érdekében felszámolja a Pólya-hegyi cigánytelepet. Az ott lakó családok apraja-nagyját azzal az ürüggyel, hogy orvosi vizsgálatra viszik őket, autóbuszokba ültették és elvitték a faluból. Indulásuk után buldózerrel azonnal ledöntötték saját kezükkel épített vályogházait, s ittletük minden nyomát eltüntették a föld színéről. Az őket szállító buszok különböző falvakba vitték őket, ahol lakást kaptak azzal a céllal, hogy ott mielőbb beolvadjanak a helyi lakosság körébe. A faluban nem maradt utánuk más, mint néhány besüppedt sírhely a temető kertjében és a muzsikaszó hangjainak emléke a szélben...

Epilógus.

Elhurcolásuk után mindannyikat állandó munkára kényszerítették. A róluk érkező kósza hírekből tudtuk, elkeseredésük elmondhatatlan volt. Asszonyaik közül néhányan keserves sírással átkozták meg az embertelen döntést meghozó kommunista vezetőket. Nagy batyuval a hátukon el-el látogattak még egyszer-kétszer a faluba, ahol máig rossz lelkiismerettel gondolnak vissza a velük történetekre. A muzsikus cigányok közül elsőnek Savanyó Jozso és Flóris bátya távozott hirtelen halállal az árnyékvilágból. Majdnem egy időben állt meg a szívük. Prímás Bélának, aki apám külön kérésére egyszer eljátszotta nekünk a Monti csárdást is, egy építkezésen kellett dolgoznia. Alig egy év eltelte után halálra gázolta ott őt egy teherautó. Klanétos Gyula tüdőgyulladásban halt meg, Cimbalmos Palit pedig, amikor egy alkalommal szóváltásba keveredett az idegenekkel, leszúrták. Tizenegyujjú Janóban – azt mondják – meggyulladt a pálinka. Megmenteni már nem lehetett. Barna szemű szép felesége felakasztotta magát bánatában...

Béke legyen poraikkal. Emléküket őrizték e rövid írás sorai, legalább addig, míg lesz, ki elolvassa azokat.